

Modernizáció tollvonással

A magyarországi felvilágosult abszolútizmus egyik legsikerültebb intézkedése nyomán szinte egyik napról a másikra kezdte meg működését a nagyszombati egyetemen az orvostudományi kar.

Az évszázadokon át az universitást is nélkülöző, majd csaknem 150 éven át csonka egyetemmel rendelkező magyar oktatási rendszer *Mária Terézia* jóvoltából lényegében átmeneti nehézségek nélkül, szinte azonnal európai színvonalú orvospézzsel gazdagodott. A *Gerhard van Swieten* által levezényelt, azóta is kivételesen gördülékenynek tűnő modernizáció a példa arra, hogy megfelelő szakemberek kiválasztásával, a pénzügyi források – legalább elfogadható mértékű – biztosításával, valamint azzal, hogy a szakmai kérdésekbe a politika nem avatkozik be, érvényesülhet egy-egy korszerű törekvés.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum által gondozott „Mesterek és tanítványok” című sorozat keretében, *Schultheisz Emil* tollából megjelent kötet ezt a nevelés- és tudománytörténeti szempontból egyaránt jeles lépést elemzi. A szerző a nagyszombati orvosi kar első professzorai biográfiájának révén nemcsak az érintett tanárok életét, tudományos ténykedését vázolja fel, hanem a korszak vonatkozó, sok tekintetben méltatlanul elfeledett vagy lekicsinyelt képzési rendszerének általános jellemzőit is sorra veszi. Így az első fejezetben arról a magániskolai orvospézzési formáról olvashatunk, amelynek viszonylagos elterjedtsége révén a hazai orvosjelöltek felkészülten indulhattak tanulmányaik folytatására a külföldi egyetemekre. Az orvostörténész elsősorban az európai híró szakember, *Moller Károly Ottó* besztercebányai tanfolyamának, az úgynevezett *Academia Mollerianának* a példáján mutatja be, miként válhatott a város és a régió szellemi életének meghatározó központjává egy pregraduális orvospézző kezdeményezés. A járványügyi orvosként, gyógyszerészként, többek között balneológiával foglalkozó laboratóriumi kutatóként, tanárként és Besztercebánya szenátoraként, bírójaként egyaránt kiemelkedő jelentőségű *Moller* méltán vívta ki nemcsak közvetlen polgártársai elismerését, de *Bél Mátyás*, vagy az orvostudomány akkori fővárosának számító Halle tudósainak az érdeklődését is. *Moller*éhez hasonló intézményt működtetett szintén a Felvidéken, Késmárkon *Fischer Dániel*, de eperjesi és nagyszombati magánoktatásról is maradtak fenn források.

A 18. század eleji, a tudományát a pietizmus szellemében, tehát a vallásosságtól nem elszakadva, de egyre szakszerűbben, egyre szekulárisabban művelő medicina hazai fejlődését azonban mind inkább gátolta az önálló orvosi kar hiánya. *Mária Terézia* ezt a hiányt saját praktikus szempontjai alapján érzékelte: nincs elegendő orvos, sebész és gyógyszerész, akik megfelelő mértékben szavatolnák a közjó érdekében dolgozó hasznos állampolgárok egészségét, s így közvetve biztosítanák magát a közjót. A „jezsuiták kváziegyetemének” csúfolt intézmény orvosi karral való kibővítésére – s nem melleleg a bécsi egyetem ugyancsak időszerű modernizálására – Európa legtekintélyesebb tudósának, a hollandiai klinikus *Boerhaave*-nek közvetlen tanítványát, *Gerhard van Swieten*et hívta meg. Az 1745-től Bécsben tevékenykedő *van Swieten* a királynő udvari orvosaként és tanácsosaként, valamint a Birodalom főorvosaként és főkönyvtárosaként valóságos „egészségügyi egyeduralmat” szerzett magának. Az udvari könyvtár (és ezzel a cenzori hivatal) vezetőjeként beengedte Bécsbe a legmodernebb szakkönyveket, a bécsi orvospézzés a leydeni mintára való újjászervezését levezénylő udvari tanácsosként és főorvosként pedig gondoskodott arról, hogy e munkákat olvassák és alkalmazzák is a következő orvosgenerációk.

Ennek tükrében nem meglepő, hogy van Swieten kitűnő érzékkel választotta ki a nagyszombati egyetem első orvosprofesszorait. Schultheisz Emil rövid életrajzaiból is kiderül, hogy nemzetközi kapcsolatai, szakirodalmi tájékozottsága és szakmai ismeretei nyomán olyan tudósok kerülhettek katedrára, akik az első perctől szavatolták az intézmény nívós működését. Közülük elsőként *Trnka Vencelt* mutatja be a kötet. A bonctan, majd a patológia és a belgyógyászat elismert és közkedvelt tanára Csehországban született, a prágai egyetemen tanult, s kifejezetten van Swietennek köszönhető, hogy két évtizeden át erősítette a hazai orvostudomány gárdáját. A viszonylag szerény önálló kísérleti, tudományos eredményekkel rendelkező, ugyanakkor széles tájékozottsága nyomán kiváló kompilációkat, tankönyveket író Trnka évtizedekre meghatározta a hazai belgyógyászat gyakorlatát.

Schoretics Mihály a kezdetektől a mai belgyógyászatnak megfelelő részdiszciplína tárgyait adta elő. A pályáját asszisztensként a bécsi katonai kórházban kezdő orvosdoktor fiatalon, nem egészen 30 évesen lett a nagyszombati egyetem munkatársa: széles műveltségének köszönhetően nemcsak orvosprofesszori kinevezéshez jutott, hanem ő lett a filozófiai fakultás igazgatója is. Schultheisz Emil Schoretics mindezidáig csaknem ismeretlen, tanítványok által lejegyzetelt előadásait elemezve arra jut, hogy Schoretics személyében egy teljességre törekvő, alapos, az önállóság megőrzésére mindig nagy hangsúlyt helyező, a jobbára Boerhaave és van Swieten téziseire épülő tananyagot saját tapasztalataival rendszeresen kiegészítő tanár dolgozott Nagyszombatban.

Ugyancsak van Swieten tanítványa volt az élettani tanszék vezetője, *Prandt Ignác Ádám*. A később az általános kórtant, majd a belorvostant is tanító professzor volt egyébként a kar első dékánja. Prandt – Schoreticshez hasonlóan – nagy tudása ellenére biztatni kellett az írásra, s még így is csak igen csekély önálló szakirodalmi munkásságot említhetünk meg a neve mellett. Ennek ellenére munkássága színvonalát jelzi, hogy a krakkói egyetemen – valószínűleg hallgatói jegyzetei alapján – az ő előadásai szerint tanították a gyógyszeriant. Prandt pályája szomorú véget ért: az 1810-es évek elején hirtelen megromlott az egészsége, s ezzel párhuzamosan korábban tartalmas órái, előadásai értéktelenné váltak. A kar ugyan szolidaritást tanúsított iránta és ragaszkodott hozzá, de a hallgatók tömegesen távoztak miatta Pestről és folytatták tanulmányaikat a bécsi egyetemen. A színvonal és a tekintély rohamos csökkenését látva az uralkodó Prandt és a kar akarata ellenére nyugdíjazta a köztisztviselőnek örvendő tanárt.

Botanika- és kémia tanárnak *Winterl Jakab József*et nevezte ki van Swieten. Ellentétben egy-két fent említett társával, Winterl gazdag tudományos kutatói és írói munkásságot fejtett ki, amelynek következtében Európa tudós társaságai előtt közzismert volt a neve. Más kérdés, hogy éppen újító szellemű tudományos ténykedésével vívta ki a van Swieten helyébe lépő – és e tekintetben rendkívül járatlannak, konzervatívnak bizonyuló – *Störk* haragját. A súlyos anyagi nehézségek és Störk ellenszenve dacára dolgozó Winterl mindent megtett annak érdekében, hogy a magyar egyetem botanikus kertjének a felszereltsége elérje a bécsi egyetem *Jaquin* által irányított fűvészkertjének a színvonalát. Ebben jelentős előrelépést *II. József* segítségével ért el: a császár kifejezetten Winterl érveire hallgatva rendelte el az akkor már Pesten működő egyetem fűvészkertjének számottevő fejlesztését. A fűvészkerti és laboratóriumi növény- és eszközállomány gyarapítása, valamint a nemzetközi hírű tudományos tevékenység mellett Winterl Jakab József fontos szolgálatot tett több más szakterület számára is. A magyarországi gyógyvizek és az ásványkincsek felkutatására, felismerésére, analízisére tanította a tisztiorvosokat; javaslatokat tett a közegészségügy intézményi hátterének a megszervezésére; részletes elaborátumban foglalkozott az egyetem belső anomáliáival (vizsgarend, tanárok helyzete, tanzsékek betöltése). Kevésbé ismert, hogy külföldi mintára Magyarországon 1784-ben létesült egy tudós társaság: a kérésre – mindössze egyetlen ülést tartó és folyóiratából is csak egyetlen számot kiadó – „Gelehrte Gesellschaft Hungarn” megalapításában Winterlnek oroszulnár része volt.

A kötet végül *Plenk József Jakab* sebésztanáról szól. A szintén Európa-szerte elismert, igen kiterjedt kutatói tevékenységet folytató Plenk a természet, a szülészet, a törvényszéki orvostan és a sebészet mellett különösen a bőrgyógyászat területén ért el számottevő eredményeket. Elismertségét és tanai korszerűségét jelzi, hogy tankönyveit még a 19. század első felében is több országban használták. Ennek köszönhető, hogy II. József felügyelt szakértelmére és 1783-ban Bécsbe helyezte. Előbb a katonai gyógyszerárak igazgatójává nevezte ki, majd az éppen akkor szerveződő, gyakorlati orientációjú orvosi-sebészi főiskola, az *Academia Josephina* professzorává tette meg.

Az érdekes és tanulságos életrajzi vázlatok mellett a figyelmes olvasó sok lényeges és elsőre talán jelentéktelennek tűnő, mégis árulkodó információval gazdagodhat a korszak általános viszonyaira vonatkozóan. Az anatómiaoktatás, a kémia vagy a botanika kapcsán is visszatérő gondnak bizonyult az egyetem felszereltségének alacsony szintje. Különösen érdekes, hogy milyen keményen kellett küzdenie a bonctan tanárának, Trnkának azért, hogy a kivégzésekben bővelkedő Pozsony és Nyitra megyék elítélteinek hulláit

A 18. század eleji, a tudományát a pietizmus szellemében, tehát a vallásosságtól nem elszakadva, de egyre szakszerűbben, egyre szekulárisabban művelő medicina hazai fejlődését azonban mind inkább gátolta az önálló orvosi kar hiánya. Mária Terézia ezt a hiányt saját praktikus szempontjai alapján érzékelte: nincs elegendő orvos, sebész és gyógyszerész, akik megfelelő mértékben szavatolnák a közjó érdekében dolgozó hasznos állampolgárok egészségét, s így közvetve biztosítanák magát a közjót.

oktatási és tudományos célból a rendelkezésére bocsássák. Hasonló gondokkal szembeült Schoretics is, aki csak nehezen tudta elérni a városnál, hogy a helyi kórházban megfelelő számú lehetőséget kapjon a betegágy melletti oktatáshoz. Mindezek arra is felhívják a figyelmünket, hogy az egyetem kényeszerű nagyszombati elhelyezése milyen sok szempontból bizonyult szerencsétlennek, s mennyire megalapozott volt az intézmény nagyobb és központi fekvésű településre (Budára, majd Pestre) való áthelyezése. Szintén tanulságos, hogy az egyetemi oktatók anyagi megbecsültsége csekély volt: Trnka harcolta ki, hogy az egyetemi tanárségek fizetését megemeljék, és így azok javadalma végre elérje legalább az intézeti szolgák fizetését.

Mindezek elenére aránylag szerencsésnek tekinthetjük a kar anyagi viszonyait. A kétségtelen nehézségek ellenére ugyanis szinte

egyik napról a másikra megindulhatott az orvosképzés az egyetemen, s amint a kötetből kitűnik, a kezdetektől elsőrangú szakemberek dolgozhattak a fakultáson. A viszonylagos anyagi jólét mellett a nagyszombati orvosképzés még egy fontos kiváltságot élvezett. Elentétben a többi kar tanáraival, az orvosprofesszoroknak nem kellett részletes írásos tanulmányi szabályoknak, előadási útmutatásoknak megfelelniük. Ellenben a kinevezett professzoroknak személyes instrukciókat adott Bécsben van Swieten, és ezen irányelvek által szabott keretek között belátásuk szerint szabadon cselekedhettek. Prandt bemutatásánál tér ki a szerző arra, hogy van Swieten halála után milyen küzdelemre kényszerültek a professzorok e szabadság védelme érdekében.

Összességében Schultheisz Emil igényes, magyar, német és főként latin nyelvű forrásokat feldolgozó könyve alapján megállapíthatjuk, hogy a bécsi egyetemhez képest itt – jobbára a „mesternek”, Gerhard van Swietennek köszönhetően – jóval szabadabb légkör uralkodott, amely kedvezett a „tanítványok” felfedezéseinek, a korszerű szakmai ismeretek terjesztésének. Másrészt az uralkodó nem sajnálta az intézmény alapításától az anyagi eszközöket, és így ugyanannyi tanár dolgozhatott Nagyszombatban, mint Bécsben, miközben a birodalom székhelyén összehasonlíthatatlanul több hallgató fordult meg. Ennek

eredményeként a nagyszombati egyetemen alkalom nyílt a kifejezetten intenzív, személyes törődésen alapuló oktatásra.

Schultheisz Emil (2004): *A nagyszombati egyetem orvostanáriai.*
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Ugrai János
Nevelés- és Művelődéstudományi
Doktori Program, BTK, Debreceni Egyetem

Oral history

Molnár Adrienne szerkesztésében interjúválogatást jelentetett meg az 1956-os Intézet. A kötet kiválóan kiegészíti a 'Hatvanas évek' Magyarországon' címmel közreadott tanulmánygyűjteményt.

Ezúttal nem a történések, hanem a kortársak szemével látjuk e hosszú évtized történéseit. A könyvet *Rainer M. János* előszava, valamint egy fotóösszé vezeti be (*Molnár Icsu István* összeállítás), mely a korabeli hétköznapokat hozza közelebb az olvasóhoz. Az interjúrészleteket a szerkesztő tematikusan rendezte. Az első fejezetek a nagypolitika eseményeit követik nyomon, s a korabeli politika arculatát rajzolják meg (Október után, Menni vagy maradni?, Országimázs, A hatvanas évek börtönében, Újra szabadon), majd a továbbiak sorra veszik a korabeli élet több más területét, a gazdasági, (A mezőgazdaság szocialista átszervezése, Szocialista iparfejlesztés, A gazdasági reform), valamint a kulturális (Kultúra) és a tudományos élet (Tudományos élet) történéseit, eközben az olvasó az 1968-os év nemzetközi eseményeinek magyarországi visszhangjával is megismerkedhet (1968 – Párizs, Prága), végül pedig a korszak más jellemzőnek vélt vonásairól (Oktatás, Tabuk, Korlátozott állampolgári jogok, Társadalompolitika, életszínvonal, Szocialista igazságszolgáltatás, Ifjúsági szubkultúra) és a korszak emblematikus személyiségéről olvashat (A rendszer névadója). Ötletek a tartalomjegyzékben az egyes fejezetcímek alatt az interjúkból kiemelt – szabadversszerűen tördelt – idézetek, amelyek nemcsak kedvet csinálnak az egyes fejezetek olvasásához, de előre is vetítik azok tartalmát. (Álljon itt az első és az utolsó idézet: „hónapokon keresztül a szuronyok tartották fenn”, illetve „Kádár arcára sok minden rá van írva”). A kötetet gondosan összeállított annotált névmutató és rövidítésjegyzék zárja.

Üdvözlendő, hogy a kötet előszava – felismerve a módszertani reflektáltság szükségességét – kitér az interjúk keletkezésének s magának az archívumnak a történetére. Az oral history-kutatások az egyes országokban különböző felhangokkal indultak; Angliában és Németországban például egyértelmű a munkások vagy a hétköznapok történelmét megismerni kívánó kutatások baloldali ihletettsége. A „kisemberek” tapasztalataira építő történetírás demokratizálni kívánta a történelmet, eltüntetni az akadémikus tudomány által az egyes emberek személyes történetei és a nemzeti történelem közé húzott határvonalat, s figyelmét a köztörténet eseményeiről a társadalmi jelenségek, a hétköznapok világa felé fordította. A rendszerváltás korszakában Magyarországon az oral history fő céljává a múlt titkainak, az egyes döntések, események hátterének megismerése, az államszocialista diktatúra történelmének jobb megértése, a korábbi politikátörténet (üdvörténet) revíziója vált. Az 1956-os Intézetben őrzött interjúk többségükben olyan személyek emlékezései, akiknek életútja fontos a köztörténeti események megértése szempontjából, s nyilvánvaló az emlékezők „ötvenhat-központúsága” is.

Az olvasó figyelmét e kötet – szükségszerűen – a köztörténet eseményeire, az egyes események megéleltörténeteire, s nem a hétköznapok világára összpontosítja. Érdemes